

Sønderhos møller

Fonden Gamle Sønderho har bedt mig sige et par ord om møllerne i Sønderho i anledning af den nuværende mølles 125 år.

Igennem tiden har der vel i alt stået ni til ti forskellige møller i byen, og de første af dem har uden tvivl været illegale. Fra gammel tid, måske helt tilbage til det 14. århundrede havde man møllepligt hos Kongemøllen i Ribe, dvs. man havde faktisk ingen ret til at male sit korn på Fanø.

Alligevel har der været møller, de såkaldte skvatmøller, primitive vanddrevne møller, som man forholdsvis enkelt selv har kunnet bygge og tage ned igen, hvis det behøvedes. De vinder ikke mindst frem, efter at en såkaldt "manddræber", en voldsom stormflod i oktober 1634 har ødelagt Ribes Kongemølle. Herefter bygges også nye større vejrmøller på Fanø, i Nordby i 1635, i Sønderho formentlig i 1638, og selv om de altså ikke er lovlige eller officielt anerkendte, tolereres de, for hvad skulle fannikerne og sønderhoningerne ellers gøre?

En af de første møllere hed Hans Hansen, han kom fra den tyske vadehavsø Nordstrand, som slet og ret var forsvundet fra jordens overflade i stormfloden. Hans Hansen havde, siges der, i sin båd reddet en rig ung kvinde ved navn Muncke fra druknedøden, han giftede sig med hende og slog sig ned på Fanø, og de er det første møllerpar, som vi har navne på. Hvor deres mølle stod, véd vi ikke. Den første mølle, som vi med sikkerhed véd, virkede her i Sønderho, hed Jens Jensen, fra samme periode midt i det 17. århundrede.

Møllepligten til Ribe har formentlig ofte været omgået eller bestridt, og situationen forværredes efter endnu en stormflod i 1696, som ødelagde flere møller i Ribe. Det får i 1701 sønderhoningerne til at indsende en ansøgning om selvstændig mølleret til Stiftbefalingsmanden i Ribe, som fortjener at blive læst op i dagens anledning.

"Saasom vi fattige Fiskere saa hjertelig ønsker her i Sønderho Sogn en Vejrmølle maa opsættes, efterdi de fleste af os ingen Heste og Vogne har og derfor med stor Bry eller Godvillighed maa forskaffe os Korn til vor fattige Underhold ved at henage til Nordby Mølle, hvortil er 1½ Mil, og

tidt naar vi dér enten med Baade eller Vogn henkommer, Møllen ikke kan kværne, og vi saa maa lade Kornet blive umalet, naar vi mest trænger derfor, og vi ej for vort Fiskeri kan faa Tid med vore store Baade at rejse længere Vej hen, og om Vintertid mangen Gang ingen Baade derhen kan komme, saa den Fattige mange Vintre derover har været i stort Betryk for deres og deres smaa Børns daglige Brød, saa bønfaller vi for Eders højgrevelige Ekscellence i allerdybeste Ydmyghed, at dersom vi vor Sognepræst til en liden Vejrmølle at opsætte kunne formaa, og han den ej alene uden nogen Paatale eller Forhindring maa lade opsætte, men endog at vi denne Mølle maatte søge og dér vort Korn lade male, saa vil den store Naade og Barmhjertighed mod os fattige Fiskere den naadigste Gud Eders Højgrevelige Ekscellence rigelig belønne, hvorom vi ogsaa ved vor andægtige og inderlige Hjertens Bønner Nat og Dag den gode Gud vil anraabe.

Som tilforn forblivende Eders højgrevelige Ekscellences allerydmygste og ringeste Tjenere.

Sønderho, den 30. maj 1701.”

Underskreven af 44 fiskere med forbogstaverne til deres navne.

1701, altså længe før det Sønderho vi kender i dag findes, før de store skipperhuse, endnu godt 150 år før sejlskibenes storhedstid, hvor man sejler fragt til alverdens havne. Her omtaler sønderhoningerne sig selv som ”fattige Fiskere”, så hårdt spændt for, at de ganske enkelt ikke har mulighed for at gå til Nordby eller Jylland med deres lille høst af fortrinsvis rug.

Man får sin tilladelse til en egen mølle, og sognepræsten, hr. Christian Engelstoft, bliver den første officielle mølleeejer i Sønderho. Hans mølle stod formentlig lidt længere inde i æ land, altså tættere på den nuværende by. Det blev i øvrigt en forretning, som pastor Engelstoft formentlig flere gange senere har fortrudt, at han indlod sig på, for sønderhoningerne var ikke de letteste at samarbejde med. Man var enedes om en fast mølletold og skæppepris for melet, men det blev tilsyneladende for dyrt alligevel. Eller sønderhoningerne ønskede sig simpelthen – trods deres ord i ansøgningen – den frihed at kunne male

deres korn i de møller i Nordby eller Jylland, hvor den aktuelle pris var bedst eller tilgangen til møllen hurtigst eller mest uproblematisk. Pastor Engelstoft derimod mente, at han havde opnået monopol på at male for alle i Sønderho Sogn, og det kom der mange stridigheder ud af. Ofte havde folk andre økonomiske udeståender med præsten, og så kunne han presse dem til at holde sig til møllen her. Andre gange måtte han gå rettens vej, og der er eksempler på enkelte år, hvor præsten har haft stævnet 7 eller 10 forskellige sønderhoner for Fanø Birketing. For det meste vandt han sagerne, men det fik ikke sønderhonerne til at ophøre med deres ureglementerede aktiviteter, og de fandt på, når de fx kørte kornet til Nordby, at drille Engelstoft ved at tage Strandvejen lige forbi den daværende præstegårds vinduer.

Mølledriften har også flere gange senere været omstridt. Omkring tidspunktet for frikøbet af øen fra det danske kongehus i 1741 er det fx som om møllerne i Ribe pludselig vågner op og opdager, at de har mistet deres gamle privilegium. To Ribemøllere, Johan Hansen og Thomas Claussen fra den gamle Kongemølle fører i årevis proces imod møllejerne på Fanø for at gennemtvinge den gamle møllepligt og bundetheden til Ribe. Den ene af dem, Thomas Claussen foreslår til sidst den mægling i konflikten, at han da kunne overtage de daværende møller i Nordby og Sønderho. Derved afsløres jo, at motivet er rent kommercielt, og ved kgl. afgørelse i 1748 legitimeres Fanømøllernes selvstændighed.

Møller i Sønderho på det tidspunkt er Sonnich Jensen Møller, daværende sognefoged, en af hovedmændene bag Sønderhos frikøb og berømt for at have drukket Nordbys repræsentant fuld og gradvist skubbet ham ud af kurs, da den første sognegrænse mellem syd og nord skulle trækkes. Sonnich Jensen Møller fik simpelthen sit andet efternavn for sit erhverv og har været en betydningsfuld mand i byen.

Men selv han fik problemer med sønderhonerne, også han fordi han ønskede monopol på at male kornet. Mens de, sønderhonerne, som sædvanlig ønskede at male det, hvor det passede dem. I deres trods begyndte de endda nu at frekventere Ribes møller. Og dermed er sagen vendt fuldstændig på hovedet.

Når man læser i de gamle kilder om den slags tvister, får man en fornemmelse af møllen som et datidigt magtsymbol, som ikke altid har været lige velset hos menigmand. Eller: man har nok haft brug for møllen, men dens status som en kontrollerende institution i det daglige liv, helt konkret den institution der bestemte, hvornår der kom brød på bordet, har været omstridt. Fra et moderne synspunkt kan det være svært at forestille sig, men møllen i en landsby før i tiden var også et eksempel på en industri og en teknologi, som i sig selv kan have forekommet truende – de flaksende vinger og den tunge murren fra kværnstenene. Det er ikke tilfældigt, at den spanske ridder Don Quijote i sin galskab tror, at de tredive vindmøller i Montiel-dalen er ondsindede kæmper, som han må angribe med fældet lanse, og den engelske digter William Blake skrev om de grønne enge og "The dark Satanic mills".

De gamle sønderhoningers tvetydige forhold til deres mølle minder os også om en skyggeside i vores foretagsomhed og industri. Og dén handler ikke kun om forholdet til de naturskabte omgivelser, et med god grund aktuelt emne i dag, men i virkeligheden et længe aktuelt emne for et landbrugsland som Danmark. Den handler også om selvstændighed og om frihed. For naturligvis skal vi have brød på bordet, men det bør nødtigt ske igennem en fuldstændig underkastelse under de betingelser som den til enhver tid gældende industri og de til enhver tid gældende magter sætter.

I dag er det selvfølgelig noget andet, vi ser i Sønderhos mølle. I dag er møllen netop ikke længere en produktiv faktor, mens den har bevaret andre kvaliteter. Den er stadig det pejlemærke for byen, som i gamle dage ledte søfarende sikkert herind, og som stadig står og byder velkommen. For ethvert barn i Sønderho er det en fornøjelse at få øje på møllen, når man kommer hjem.

Den forrige mølle fra 1770, en såkaldt stubmølle med roterende møllehus i træ på en stub af en bjælkekonstruktion, brændte ned i 1894, og den var den første, der lå her på den nuværende møllehøj. Herefter opførte den daværende mølle ejer styrmand Julius Svarrer denne hollandske mølle i 1895, og det har været et stort og bekosteligt byggeri. Rent funktionelt fik møllen her en kort levetid, bygget kort før den store

affolkning af Sønderho, da søfarten måtte søge andetsteds hen i starten af det 20. århundrede. Møllen her var i brug til og med 1923, og Fanøhistorikeren Niels Møller Kromann fortæller, at den var næsten faldefærdig i 1928, da den købtes af Fonden Gl. Sønderho.

Om dét siger Kromann i sit værk *Fanøs Historie* fra 1933, at det nu "... er Fondens Mening, at den skal bevares for Fremtiden i Brugs-Skikkelse som et Minde om en nu næsten forsvunden Industri." Og det må man sige, at Fonden Gl. Sønderho har levet op til siden da. Og det skal Fonden have tak for. Vi skal også i dag, synes jeg, takke de mange frivillige arbejds kræfter, som igennem årene har givet sved og blod til Sønderho Mølle, det gælder i de seneste år ikke mindst Møllelauget. Møllen står smukkere og vel i virkeligheden også mere funktionsdygtig nu end den har gjort i mange år. Den er besøgt i sommermånederne, men tager jo i øvrigt hele året rundt imod skoleklasser fra Fanø skole og andre steder, og det er kort sagt en fornøjelse at se lys i den også midt om vinteren. På den måde er den virkelig i ordets bedste betydning et vartegn for Sønderho og byens historie. Tak for ordet.

Jeppe Brixvold